

УДК: 130.2

ORCID: 0000-0003- 3804-6031

e-mail: svetlanakutsepal@gmail.com

Svitlana V. Kutsepal,

Professor at the Department of the
Theoretical Legal Subjects
(Poltava Law Institute of the Yaroslav
Mudryi National Law University)

Куцепал Світлана Вікторівна,

професор кафедри теоретико-правових
дисциплін
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

CIVIL SOCIETY: THE PHILOSOPHICAL DIMENSION

Анотація. Стаття присвячена феномену громадянського суспільства, визначенню його сутності та змістовних компонентів. Зроблено висновки, що поняття «громадянське суспільство» є міждисциплінарним та полісемантичним. Воно тлумачиться не лише в правовому сенсі, а й як систему взаємопов'язаних духовних, соціальних, культурних, економічних та інтелектуальних чинників, що утворюють певну соціокультурну дійсність. Зазначена проблематика актуалізується в контексті демократичної модернізації України, метою якої є прагнення вирішити нагальні політико-державні та соціальні проблеми за підтримки та активної участі громадськості, потенціал якої постає каталізатором трансформацій та сприяє подоланню негативних суспільних деформацій. Аргументовано, що у сучасних умовах здійснювати розвиток будь-якого суспільства можна лише на ґрунті соціально-політичних реалій громадянського суспільства. Більш того, розвиток людини реально можливий лише за умов громадянського суспільства, оскільки саме в такому суспільстві людина є не заідеологізованим гаслом, а дійсно вищою цінністю. Доведено, що в Україні відбувається докорінна зміна типу соціально-політичної системи, наслідком чого

стають якісні зміни способу життя всіх верств населення. Саме із становленням, формуванням та розвитком громадянського суспільства і пов'язується можливість виходу із кризи, оновлення всіх сфер суспільного життя, перегляду політичних ідеалів, пріоритетів, цінностей. Проведений автором аналіз показав, що за час існування України спостерігається значний прогрес у процесі формування вітчизняного громадянського суспільства, що підтверджується комплексом кількісних та якісних показників, оцінками українських та зарубіжних громадських експертів. Усе це надає підстави сподіватися, що подальший суспільний розвиток стає можливим лише на засадах соціальних цінностей громадянського суспільства, демократичної, правової держави, визнання людини як вищої соціальної цінності. Важливими та актуальними також стають партнерські стосунки між органами влади та організаціями громадянського суспільства, комунікації між владою й громадськістю.

Ключові слова: право, філософія, суспільство, громадянське суспільство, держава, політичне життя, громадянська свідомість.

Summary. The article is devoted to the phenomenon of civil society, the definition of its essence and content components. It was concluded that the concept of "civil society" is interdisciplinary and polysemantic. It is interpreted not only in the legal sense, but also as a system of interconnected spiritual, social, cultural, economic and intellectual factors that form a certain socio-cultural reality. This issue is relevant in the context of democratic modernization of Ukraine, which aims to solve pressing political, state and social problems with the support and active participation of the public, whose potential is a catalyst for transformation and helps to overcome negative social distortions. It is argued that in modern conditions the development of any society is possible only on the basis of social-political realities of civil society. Moreover, human development is possible only under the conditions of civil society, because in such a society a person is not an ideological slogan, but a truly higher value. It is proved that in Ukraine there is a radical change in the type of social-political system, resulting

in qualitative changes in the way of life of all segments of the population. Establishment, formation and development of civil society is associated with the possibility of overcoming the crisis, renewal of all spheres of public life, revision of political ideals, priorities and values. The analysis made by the author shows that during the existence of Ukraine, significant progress has been observed in the process of formation of domestic civil society, which is confirmed by a complex of quantitative and qualitative indicators, as well as assessments by Ukrainian and foreign public experts. All this gives reason to hope that further social development becomes possible only on the basis of the social values of civil society, a democratic, legal state, recognition of a person as the highest social value. Partnerships between authorities and civil society organizations, communications between the authorities and the public are also becoming important and relevant.

Key words: law, philosophy, society, civil society, state, political life, civic consciousness.

Постановка проблеми. Держава і громадянське суспільство тісно взаємопов'язані, тому що змушені вирішувати проблему оптимального поєднання інтересів особи, громадських об'єднань і держави, яка постає передумовою їх розвитку. Громадянське суспільство відіграє активну роль у процесах політичної демократизації, забезпечує можливість демократичних трансформацій, внаслідок чого держава набуває атрибути правової та демократичної структури. Особливо актуальною ця проблема стає у контексті глобальних зрушень, характерних для сучасного етапу розвитку людства. Складність, поліваріантність, внутрішня суперечливість глобалізаційних процесів стали причинами суспільних трансформацій, значно посилили рівень взаємозалежності держав та народів. Не оминули ці зміни і громадянське суспільство, оскільки відбулася модернізація інституційних структур, сформувалися нові принципи взаємодії його елементів, можна говорити про появу глобального громадянського суспільства як своєрідної метасуспільної

структури. Усе вищезазначене актуалізує проблему філософського аналізу феномену громадянського суспільства, проте, варто наголосити, що основи громадянського суспільства як суспільно-політичного феномена також активно досліджуються у правовій площині.

Стан опрацювання обраної проблематики, аналіз останніх публікацій та досліджень. Західні та вітчизняні дослідники репрезентували значну кількість праць, які характеризують громадянське суспільство, визначають його сутність, досліджують генезу, пропонують різноманітні підходи до його тлумачення - Е. Арато, Б.Барбер. Х.Булл, Дж.Грей, Дж.Кін, Дж.Коен, Н.Розенблюм, Дж.Сміт, М.Уольцер, Е.Шилз та ін.; В.Барков, В.Бех, С.Бистрицький, М.Бойчук, К.Бондар, С.Войтович, Г.Зеленько, А.Карась, А.Михненко, Т.Розова, В.Тертичка, О.Чувардинський, П. Шляхтун, Г.Щедрова та ін. Проте, незважаючи на суттєві здобутки названих та багатьох інших дослідників, проблеми філософського аналізу сутності та перспектив громадянського суспільства в умовах глобальних соціально-політичних трансформацій потребують подальшої філософської рефлексії.

Мета статті – філософський аналіз специфіки становлення феномену громадянського суспільства в контексті необхідності врахування цього досвіду під час його розбудови в умовах глобальних соціально-політичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. У реаліях ХХІ століття громадянське суспільство починає сприйматися багатьма дослідниками як своєрідна альтернатива національній державі, оскільки може консолідувати людство на шляху прогресивного розвитку, стати механізмом і засобом волевиявлення активності громадян у реалізації їхніх прав та свобод, фактором міждержавної злагоди та порозуміння. Як зауважує український дослідник А.Карась, громадянське суспільство – це певний універсальний зразок, таке собі „лекало”, що під нього можна закрюювати зокрема й українську дійсність, чи це радше категорія, що визначає сукупність деяких універсальних характеристик

персоналістично (на людину) орієнтованої соціальності, умови здійснення якої не лише допускають, але й потребують існування плюральної сукупності онтологічних вимірів та аксіологічних орієнтацій? [1, с.8].

Формування поняття «громадянське суспільство» має вражаючу філософську історію, етапи якої варто проаналізувати. Ключовим елементом еволюції громадянського суспільства є міра здійснення свободи людини в соціальній, економічній та політичній сферах [1, с.9].

Поняття «громадянське суспільство» зустрічається у Аристотеля для позначення суспільства вільних і рівних громадян, пов'язаних між собою певною формою політичного устрою, та корелюється з ідеями верховенства закону, розподілу повноважень між трьома гілками влади та ролі середніх верств у суспільстві. «Висуваючи орієнтир політії як найкращого суспільного і політичного ладу, Аристотель розглядає його в сенсі рівномірного поєднання «владного й вільного начал» у людей, які поєднані потребами дозвілля, чеснот і політичної діяльності. Люди, досягаючи поєднання ось цих потреб, стають громадянами, тобто вільними в самостійному прийнятті рішень щодо суспільних і державних справ» [1, с.18].

Від часів Античності і до початку епохи Модерну поняття «громадянське суспільство» та «державна» існували як синонімічні, ситуація змінюється у XVII-XVIII ст. завдяки зусиллям Ф. Бекона, Т. Гоббса, Г. Гроція, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, які розробляли концепції природного права та суспільного договору та наголошували на відмінності суто державних інститутів та громадянського суспільства. Дж. Локк висловив ідею примату громадянського суспільства над державою, оскільки громадянське суспільство утворюється спільністю людей, які намагаються жити впорядковано, знати, що їх права захищені й гарантовані державою, якій вони делегували свої природні права на управління, від посягань інших громадян. Саме в епоху Нового часу у науковий обіг термін «громадянське суспільство» було введено А. Фергюсоном у роботі «Нариси історії громадянського суспільства» (1767 р.), де громадянське

суспільство визначалось як специфічний тип політичного порядку, що удосконалює ремесла, культуру й «громадянський дух» за допомогою управління, правових норм і системи збройних сил.

Як стверджує О.Чувардинський, саме Новочасні мислителі визначили чотири основні цінності громадянського суспільства:

1. автономія і саморегуляція громадянами їх життя;
2. недоторканність приватності і право на активне виявлення і захист приватних інтересів у публічній сфері;
3. толерантність до іншої позиції та утвердження вищості соціальної різнорідності (плюралізму).
4. нероздільність моралі і права [2].

Буремна епоха буржуазних революцій, просякнута пафосом свободи, громадянських прав та обов'язків, детермінувала набуття феномену громадянського суспільства онтологічного статусу, оскільки зазначений феномен із теоретичного конструкту перетворився на особливу сферу соціальної реальності, засіб здійснення соціального контролю. Важливим атрибутом громадянського суспільства стає його інституціоналізація - процес, який завжди передбачає стабілізацію суспільних інститутів на основі прав, а також містить у собі іманентну можливість ставати більш демократичним та норми, що ґрунтуються на демократизації [3, с. 520].

«З крахом комунізму і кризою соціалістичних ідеологій центр ваги в дослідженні соціальних проблем перенесено з соціалізму на демократію. А в «арсеналі» демократичної теорії найбільш придатною для аналізу соціальних проблем є саме концепція громадянського суспільства» [2, с.391]. ХХ-ХХІ ст. вносять нові нюанси у розуміння співвідношення громадянського суспільства та держави на основі усвідомлення того, що людина постає не лише як об'єкт права, що підпорядковується існуючим правовим нормам, але й змінює їх, тобто постає суб'єктом права, наслідком чого стає утвердження ідеології партнерства між владою і суспільством. Також важливо зазначити, що у сучасних умовах

здійснювати розвиток будь-якого суспільства можна лише на ґрунті соціально-політичних реалій громадянського суспільства, яке Б.Барбер характеризує як «приватну» сферу, яка опікується «публічними» благами [4, р. 13]. Більш того, розвиток людини реально можливий лише за умов громадянського суспільства, оскільки саме в такому суспільстві людина є не заідеологізованим гаслом, а дійсно вищою цінністю. Н. Розенблюм у розвідці «Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму» стверджує, що головна функція громадянського суспільства – культивування моральних цінностей, забезпечення функціонування ліберальної демократії [5, р. 540-541]. Ф.Фукуяма стверджує, що ключовим елементом громадянського суспільства є оптимальне поєднання політичного режиму ліберальної демократії з повноцінною ринковою економікою.

Зазначимо, що громадянське суспільство характеризується, з одного боку, наявністю реальних суверенних індивідуальних суб'єктів політичного життя і громадянської самостійності, а з іншого – для нього характерна чітка розгалуженість соціальних зв'язків та інтересів, динамічна структуризація соціального життя, чітке усвідомлення соціально-політичних інтересів, що пов'язане з існуванням корпорацій. «Громадянське суспільство – це феномен, який має кількісні і якісні ознаки. До кількісних належать власне структурні підрозділи неполітичної сфери, до якісних – форми політичної та громадської участі, посередництвом яких встановлюється комунікація між державою та суспільством» [6, с.87]. Все це актуалізує такі риси громадянського суспільства як толерантність та терпимість, про що пише американський дослідник М. Уольцер у роботі «Рівність та громадянське суспільство», зауважуючи, що демократична держава базується і залежить від громадянського суспільства, у якому плюралізм та толерантність є правилами, так як асоціативний світ є «домівкою» для опозиційних тенденцій [7, р. 39].

Громадянське суспільство – це добровільне вираження інтересів і прагнень громадян, організоване та об'єднане спільними інтересами, цілями, цінностями

чи традиціями та мобілізоване до колективних дій. Громадянське суспільство охоплює спектр суб'єктів із широкою палітрою структур, рівнів, функцій, ресурсів, культурних контекстів, ідеологій, географічного охоплення, стратегій та підходів [8, с. 4].

Кінець ХХ століття, що репрезентований як постіндустріальна (інформаційна) епоха, де найважливішими сферами соціальної активності постають сфера освіти, науково-технічна, сфера масових комунікацій, інформаційна служба та обслуговування мереж інформаційних пристроїв, характеризується розмаїттям суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних, духовних трансформації, відповідно виникла необхідність вироблення нової теоретичної моделі громадянського суспільства, що детермінує певні новації в розумінні сутності та функціонуванні громадянського суспільства. Так, наприклад, Ф.Хайєк переконаний, що громадянське суспільство ХХІ ст. може співіснувати лише з державою, яка базується на принципах верховенства права (Rule of Law), що передбачає не лише підпорядкування виконавчих органів влади законам. Правова держава визначає верховенство приватного права над публічним і над конституцією в тому числі, тому що «приватна власність є головною гарантією свободи» [9, с.74]. Дж. Александер зауважує, що «громадянське суспільство потрібно розуміти як аналітичну, а не конкретну категорію. Воно не є сферою емпіричного сприйняття. Це — вимір (аспект) суспільного життя, який виникає завдяки тому, що він підпорядковує суспільних суб'єктів іншим, відмінним, а інколи й протилежним видам обов'язків і дій, порівняно з тими, які вони мають в економічній, політичній та культурній сферах» [10, р. 16].

Сучасний стан розвитку світової спільноти являє собою складну систему взаємозалежних елементів, що перебуває у стані нестійкої рівноваги. Причиною цього є глобалізація – діалектичний процес, у якому співіснують тотожність та відмінність, універсалізм та партикуляризм, де задаються нові кордони та виміри світового розвитку. Наслідком глобалізації також стало виникнення якісно нових

проблем, що характеризуються неабиякою складністю, гостротою та небезпечністю. Актуалізується проблема підтримання необхідного рівня соціальної інтеграції та стабільності у суспільстві, забезпечення гармонізації процесів соціального співжиття. У цьому контексті цікавою видається ідея глобального громадянського суспільства, яка корелюється з концепціями глобалізації, світового громадянства, світового суспільства. Ця проблематика відображена, зокрема, у розвідках Х. Булла. Згідно з його концепцією, держави - це певні агенти, які соціалізуються в результаті взаємовпливу та об'єднуються у більш масштабну форму суспільства – глобальну мережу, де визнаються і неформальні традиції, і формальні закони. Саме традиції і закони, що обмежують суверенітет держав, і називаються міжнародною спільнотою, яка є необхідною передумовою сучасного світового порядку [11, с.7]. Група держав на основі загальних інтересів і спільних цінностей, утворюють певну спільність, виробляють спільний набір правил взаємоіснування.

В Україні значна увага приділяється питанням розвитку громадянського суспільства, методологічною настановою у цьому процесі виступає положення Конституції про те, що джерелом влади в Україні є народ. Реформи, які здійснюються в Українській державі, в сучасному українському суспільстві, не вичерпуються лише політичною та правовою сферами. Можна стверджувати, що в Україні відбувається докорінна зміна типу соціально-політичної системи, наслідком чого стають якісні зміни способу життя всіх верств населення. Саме із становленням, формуванням та розвитком громадянського суспільства і пов'язується можливість оновлення всіх сфер суспільного життя, перегляду політичних ідеалів, пріоритетів, цінностей. Як стверджує Р.Мошинський, інститути громадянського суспільства в Україні мають завданням визначення політичної орієнтації активної діяльності особистості та правової ролі громадянина в країні, меж політичної діяльності органів публічної влади, а також меж між легітимністю громадянської діяльності та політикою держави; гарантію принципу рівності, партнерства, соціального захисту, прав і свобод громадянина,

прямих, зворотних і горизонтальних зв'язків між громадянами та державою [12, с. 188]. Повноцінна інституціоналізація громадянського суспільства є невід'ємною ознакою державної могутності, запорукою її успішного розвитку та процвітання.

Висновки та пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дає підставу для наступних висновків:

Термін «громадянське суспільство» є міждисциплінарним та полісемантичним, проте теоретичне становлення поняття «громадянське суспільство» пов'язане з філософськими пошуками мислителів Нового часу, тому зазначене поняття можна тлумачити не лише в правовому сенсі, а й як систему взаємопов'язаних духовних, соціальних, культурних, економічних та інтелектуальних чинників, що утворюють певну соціокультурну дійсність.

За час існування Української держави спостерігається значний прогрес у процесі формування вітчизняного громадянського суспільства, що підтверджується комплексом кількісних та якісних показників, оцінками українських та зарубіжних громадських експертів. Усе це надає підстави сподіватися, що подальший суспільний розвиток стає можливим лише на засадах соціальних цінностей громадянського суспільства, демократичної, правової держави, визнання людини як вищої соціальної цінності. Важливими та актуальними також стають партнерські стосунки між органами влади та організаціями громадянського суспільства, комунікації між владою й громадськістю.

Література

1. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Київ; Львів, 2003. 520 с.

2. Чувардинський О. Теоретико-філософське осмислення поняття «громадянське суспільство». *Наукові записки*. 2006. № 29. С.385-393.

3. Арато Э., Коэн Дж. Гражданское общество и политическая теория. Москва : Весь мир, 2003. 784 с.
4. Barber B. K. The Search for Civil Society: Can We Restore the Middle Ground between Government and Markets? *New Democrat*. 1995. № 3-4. P. 12–18.
5. Rosenblum N. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism / N. Rosenblum. *Social Research*. 1994. № 61. P. 540–557.
6. Зеленько Г.І. Проблема «включення» громадянського суспільства в Україні. *Регіональна політика : законодавче регулювання та практична реалізація*: матеріали Першої Між нар.наук.-практ.конф. (Київ, 24-25 листопада 2015 р.). Київ-Тернопіль : Астон, 2015. С.87-90.
7. Walzer M. Equality and Civil Society. *Alternative Conceptions of Civil Society*. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9780691220130-004/html?lang=de> (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
8. Cooper R. What is Civil Society? 2018. URL: https://www.academia.edu/38133172/What_is_Civil_Society_pdf (дата звернення до ресурсу: 18.04.2022).
9. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. Москва: Наука, 2004. 212 с.
10. Alexander G., C. Jeffrey Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical. London: Sage, 1998. P. 1-19.
11. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. New York: Columbia University Press, 1995. P. 7–10.
12. Мошинський Р. Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально-правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку. *Вісник Національної академії державного управління*. 2014. № 11. С. 184-192 с.